

Ярослава Левчук
кандидат філологічних наук, с.н.с.
Інститут культурології НАМ України
м. Київ

ПРОГНОСТИЧНІСТЬ ОКРЕМИХ СКЛАДОВИХ ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ СУБКУЛЬТУРИ

Вміння уявою випереджати час – передумова продуктивного, творчого, успішного життя людини, запорука її безпеки, шанс здійснення нею винаходів, провадження наукової діяльності. На думку вчених, мозок має здатність передбачати майбутні ситуації (навіть у віддаленому майбутньому). У всіх випадках надсилання мозком сигналу одночасно формується модель, здатна передбачити сподівані результати і зіставити це передбачення з параметрами дійсних наслідків. В традиційній дитячій субкультурі явище прогностики втілюється в найрізноманітніших формах. У праці «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу» (1906-1907 рр.) М.Ф. Грушевський фіксує це явище в декількох проявах. Наприклад, згадується звичай сприймати маленьких дітей як віщунів (діти-віщуни): «Маленьких дітей, отак годів у два, у три або й у чотири, питають, чи буде так, чи ні, як що задумали або вже почали яке діло у суді, то вже як воно скаже, то того ждуть, радіють, як на руку їм скаже, або журяться. Питають їх також, як ждуть кого додому, батька з дороги або з москалів. Тільки питають отаких дітей, як сонні саме. От воно скаже щось крізь сон і того вже тримаються, а як сповниться, то й хваляться тоді: «вже вгадала Марійка, чи там Соловійко». Беруть ще і за пальчик-мізинчик дитину, як допитуються про щось, та придушують злегка. Найгірше, як дитина

ні з сього ні з того, та почне щось казати. І ходить і грається і все одно своєї!»). М.Ф. Грушевський також вказує на віру селян у те, що віщуни народжуються в понеділок. На Черкащині й досі вірять у те, що у дітей на підсвідомому рівні дуже розвинена здатність відчувати наближення прикрих подій, негативних емоцій. Кажуть, що коли дитина плаче без причини, то станеться якесь лихо². Серйозне ставлення до дитячих прогнозів вивищує дитину, відводячи їй значущу роль у житті громади.

Прогнозування присутнє у традиційній дитячій субкультурі у різних формах. У пісеньках часто відображається умова, за якої стануться певні події. У колядках і щедрівках проєкція на майбутнє присутня у побажаннях. У примовках до комах і птахів діти ворожать про свою долю, у закличках прогнозують і певним чином прагнуть вплинути на ситуацію довкола себе. У прогностичній ситуації закличок поєднуються закони побудови магічних текстів і психологічні особливості формування особистості. У граматичній формі майбутнього часу втілене бажання вплинути на ситуацію, а у дійсному способі дієслова відбивається впевненість у власній силі. Те саме стосується дієслів наказового способу майбутнього часу: вигрій, вийди, розжени, засвіти і тому подібне. Діти призвичаювались до майбутньої ролі господаря ситуації, апробували сільськогосподарську магію. Почували себе повноправними діячами сільськогосподарського календарного року. Непідвладність природних катаклізмів спричиняє проблему невизначеності при постійній потребі спрогнозувати події. А для того, щоб підкорити стихію, використовуються сугестивні тексти на зразок примовлянь до лелеки, який несе гілочку на гніздо.

Бусько, бусько,
Кинь колоду
Не на дощ,
А на погоду³.

¹ Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полуденної Київщини. Зібрав Мр. Г. Обробив др. З. Кузеля. Львів, 1907. – Т.9. – 143 с.

² Зап. Я. Левчук у с. Суботові Чигиринського р-ну Черкаської обл. від М. І. Довгань, 1930 р.н.

³ Дитячі пісні та речитативи К.: Наукова думка, 1991. 447 с.: ноти. – С. 71

Проекція на доросле, майбутнє життя наявна у примовках до комах. Знайшовши зозульку (комашку), діти садовлять її на палець і примовляють або співають до неї, поки вона не полетить. Діти вірять, що звідти, в якому напрямі вона полетить, прийде колись пара.

Після етапу номінації в символічному освоєнні довкілля приходиться також усвідомлення просторових відношень, зокрема вертикалі, вектор руху по якій спрямований від початку координат, тобто з місця, де розташована дитина, вгору або вниз:

Бабрун, бабрун, бабрунечко,

Покажи ми дорожечку:

Чи в гору, чи в долину,

Чи в середню квартиру⁴.

Відбувається часопросторове моделювання. Рух вгору означає розвиток, вниз – спад. Опозиція «верх – низ» у дитячих ворожіннях, як і в дорослих, часто асоціюється з протиставленням пекла і неба. Рух по вертикалі символізує час, по горизонталі – простір, співвідносяться опозиції «ближче-далі», «вчора-завтра». В такому складному символічному хитросплетінні майже непомітно починається й усвідомлення явища смерті.

Певний елемент прогнозування присутній і в дитячій грі в русалок. Згідно з записами Н. Заглади, на Трійцю хлопці, особливо пастухи, робили собі обереги від русалок (брали в кишеню або прив'язували на натільного хрестика полин), дівчата носили в руці пучечок лепехи, шовкової трави, любистку, м'яти. Діти переконані, що таким чином захищаються від русалок, що можуть напасти і залоскотати. Іноді хтось із дітей ховається в кущах, чи в траві, чи в житі, тоді підходить ближче і починає співати:

Коли б мені не полин,

До я б тебе задавив.

Коли б мені не трава,

До я б тебе хавава,

Коли б мені не м'ята,

До була б тобі тут хата.

⁴ Дитячі пісні та речитативи К.: Наукова думка, 1991. 447 с.: ноти. – С. 202

Або
Тала, лала, пух, бух.
На камені дух, дух...
Коли б мені не любисток,
До-б я тебе за намисто⁵.

У вищенаведеному віршику використано прогностичну формулу «коли б..., то я б ...». За використання умовного способу майбутнього часу дієслова у цьому тексті створюється мовна формула модальності, що несе в собі передбачення певної дії за певної умови або унеможлиблює цю дію. Прогностика спостерігається не лише у змісті, а й у формі вірша, дитячого зокрема. Рима виникає тут як логічна та очікувана послідовність. На цьому побудована вся поезія й зокрема фольклор. Початок фрази потребує продовження у певному віршовому розмірі. Це помітно, коли дитина починає підспівувати незнайому пісню, інстинктивно прогножуючи її наперед. У колядках та щедрівках майбутній час застосовано в побажаннях.

Феномен прогностики реалізується також в ідеальному образі майбутньої людини. Неповнолітнім дітям співають колядки про хлопця-молодця, про дівчину-паву. Ці ідеали зазвичай скеровані гендерними стереотипами та моделями поведінки, проєкція у майбутнє виконує адаптаційно-підготовчу функцію.

У побуті сільських дітей часто поєднується прогнозування і безпосередній чи уявний вплив на майбутнє. За свідченням Н. Заглади, на Чернігівщині, коли пастухи стомлюються від довгого важкого дня, то розважають себе, вгадуючи, чи скоро до вечора, ставлячи кийок на вказівний палець правої руки і приказуючи: «Березина, осичина, скажи мені правду, скільки годин до вечора?» Тоді лічать, поки палиця не впаде, до скількох полічили, стільки й часу залишилося.

Механізм прогнозування спрацьовує майже у всій дитячій діяльності, що наслідують дорослу (у мисливстві, рибальстві, бджільництві). Накопичення вмінь і знань забезпечує успіх, що сприяє визнанню і повазі однолітків. Програвання свого майбутнього

⁵ Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. Цит. За виданням: Народна культура українців: життєвий цикл людини. Т. 1. К., 2016. 408с. – С. 349.

присутнє у дитячих іграх, що відображають важливі події в житті родини (граються у «Хрестини», у «Весілля», у «Похорон»). У перших двох іграх персонажами можуть бути і діти, і ляльки, а в останній – лише ляльки. Діти намагаються докладно відтворити елементи обрядів, проте обрядові пісні підміняються часом дитячими жартівливими.

Ігри – це молекулярний стан майбутнього явища карнавалу, який, на думку М. Бахтіна, був справжнім святом часу, святом становлення і оновлення, ворожим до всякого завершення і кінця. Таким чином, прогностичний механізм є важливою складовою карнавального дійства, за законами якого формувалася більшість жанрів дитячого фольклору. У грі «Подорож сліпих» діти, виключаючи одну свою чутливу здатність, активізують іншу. На землі накреслюють пряму і, зав'язавши очі, намагаються пройти по ній, а потім розв'язують очі й перевіряють свою здатність орієнтуватися в просторі по пам'яті. Прогностичний механізм використовується впродовж дуже короткого проміжку часу, та сконденсованість у часі сприяє його вдосконаленню і активізації моделювання тривимірного простору. Той самий прогностичний механізм спрацьовує в усіх іграх «із зав'язаними очима»: «В деркача», «Де ж горщик», «У свищика», «У баби-куці».

Отже, всі дитячі заняття, чи розваги, чи перші обов'язки, містили прогностичний механізм як запоруку досягнення когнітивного успіху. Щоденне поступове вдосконалення спиралося на власні здобутки та досвід інших, накопичуючи когнітивний потенціал, спрямований у майбутнє.